

Mirosław Romański

Polityka Pakistanu w okresie II i III wojny o Kaszmir : (lata sześćdziesiąte XX wieku)

Historia i Polityka nr 17 (24), 29-40

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Mirosław ROMAŃSKI
Uniwersytet Rzeszowski, Polska

Polityka Pakistanu w okresie II i III wojny o Kaszmir (lata sześćdziesiąte XX wieku)

The Policy of Pakistan during the Period of the Second and Third Kashmir War (the Sixties of the Twentieth Century)

• Abstrakt •

Zasadniczym celem artykułu jest omówienie najważniejszych aspektów i kierunków polityki zagranicznej oraz wewnętrznej Pakistanu w okresie konfliktów z Indiami o Kaszmir. Z uwagi na fakt, że – jak dotąd – większość badaczy koncentrowała się na omawianiu napięć związanych z wojnami o będące przedmiotem sporu terytorium Kaszmiru leżące w Pakistanie, Indiach i Chinach, autor skoncentrował się na pomijanych na ogół kwestiach gospodarczych i społeczno-politycznych.

Tekst ma charakter pryncypialny i powstał w oparciu o biuletyny Ministerstwa Spraw Zagranicznych PRL, a także źródła archiwalne pochodzące z Wydziału Zagranicznego KC PZPR. Z uwagi na fakt, że dane pochodzące z tych źródeł nie były dotychczas publikowane, artykuł rzuca nowe światło na aktualny stan wiedzy w badanym przedmiocie.

Słowa kluczowe: Pakistan w latach sześćdziesiątych XX wieku, spór o Kaszmir, polityka wewnętrzna i zagraniczna Pakistanu

• Abstract •

The primary objective of this article is the description of the most important aspects and directions of the foreign and internal policy of Pakistan during the period of conflicts with India and Kashmir. Due to the fact that most studies so far have focused on the discussion about the turmoil connected with the wars and the territory of Kashmir, located in Pakistan, India, and China as the subject of the conflict, the economic and socio-political matters analyzed by the author had generally been omitted.

The text is of limited scope and was written on the basis of the bulletins of the Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of Poland, and also the archived sources, coming from the Department of the Central Committee of the Polish United Workers' Party. Due to the fact that the data coming from these sources have not been published so far, the article has shed new light on the current knowledge status in the subject considered.

Keywords: Pakistan in the sixties of the Twentieth century, Kashmir conflict, internal and foreign policy of Pakistan

Zasadniczym celem artykułu jest przedstawienie kierunków polityki wewnętrznej i zagranicznej Pakistanu w latach sześćdziesiątych XX w. – okresie II i III wojny pakistańsko-indyjskiej. Konflikt ten sięga korzeniami jeszcze 1947 r., kiedy po rozpadzie Imperium Brytyjskiego utworzono niepodległy Pakistan i Indie. Przy czym dążności brytyjskie zmierzające do utworzenia z podziału kolonii dwóch państw w miarę jednolitych religijnie, przewidywały, że Indie będą hinduistyczne, zaś Pakistan muzułmański. Wywołało to wówczas powszechne zjawisko migracji muzułmanów i hinduistów. Miały też miejsce pierwsze nieporozumienia o Kaszmir, który w około 80% zamieszkiwany był przez muzułmanów. Spór o niego wyznaczał praktycznie przez następne lata kierunki polityki tak wewnętrznej, jak i zagranicznej Pakistanu. Kaszmir położony jest na pograniczu trzech krajów, tj. Indii, Pakistanu oraz Chin. Mniej więcej do połowy XIX w. określenie „Kaszmir” odnosiło się jedynie do Doliny Kaszmirskiej ograniczonej z jednej strony przez Wysokie Himalaje, zaś z drugiej przez góry Pin Pandżal. Współcześnie wchodzi on w skład stanu Dżammu i Kaszmir (Pacuła, 2014, s. 235).

I wojna indyjsko-pakistańska o Kaszmir toczyła się w okresie 22 X 1947–31 XII 1948 r. i wybuchła po ogłoszeniu niepodległości przez oba kraje. Była ona zarazem pierwszą z czterech wojen indyjsko-pakistańskich. Podstawową przyczyną był spór o przynależność Dżammu i Kaszmiru. Konflikt zakończył się zawieszeniem broni, do którego przyczyniło się w znacznym stopniu ONZ. II konflikt indyjsko-pakistański wybuchł latem 1965 r. i był wynikiem wielu incydentów granicznych. Jednak jego podstawową przyczyną była, zakończona porażką, próba wzniecenia antyindyjskiego powstania w Kaszmirze przez pakistańskie grupy dywersyjne. W rezultacie wojna ta zakończyła się zawieszeniem broni, które, podobnie jak w przypadku poprzedniego konfliktu, zostało osiągnięte dzięki siłom ONZ, a także podpisaniem w 1966 r. deklaracji taszkienckiej. W jej wyniku strony zobowiązały się wycofać wojska poza linię demarkacyjną (Pacuła, s. 240).

W latach sześćdziesiątych politykę zagraniczną Pakistanu w dużym stopniu determinowały stosunki z Indiami, na które rzutował cały szereg problemów spornych datujących się od czasu podziału dawnych Indii na dwa państwa. Spór o Kaszmir wysuwał się na czoło tych problemów, do którego swe pretensje rościły obie strony. Poważne spory okresowo wynikały z potrzeby rozdzielenia wód dorzecza Indusu (Zachód) i Gangesu (Wschód). Z początkiem 1969 r. zostały podjęte próby ożywiania dialogu pomiędzy obu krajami. Przykładowo, indyjskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych przekazało Pakistanowi notę zawierającą potwierdzenie wypowiedzi Indiry Gandhi na konferencji prasowej, w której zaproponowała ona zawarcie paktu o nieagresji i jednocześnie powołanie dwustronnego aparatu do rozmów na temat uregulowania problemów spornych, w tym kwestii

Kaszmiru. Arshad Husain podczas konferencji Brytyjskiej Wspólnoty Narodów na początku stycznia 1969 r. powiedział, że rząd pakistański wyraża gotowość do podjęcia dyskusji z rządem Indii na temat wspólnych, często kontrowersyjnych problemów. Przy czym Pakistan był wówczas skłonny wyrazić zgodę na przeprowadzenie plebiscytu w sprawie Kaszmiru, a także omówić sprawę wykorzystania wód Gangesu. Postulat plebiscytu w Kaszmirze był jednak dla Indii nie do przyjęcia, więc nie rokowano wówczas przełomu w atmosferze stosunków między obu krajami (BTMSZ, 1969, s. 1).

Obroty handlowe Pakistanu z Indiami w stosunku do ich możliwości komplementarnej wymiany, kształtowały się w latach sześćdziesiątych skromnie. Zaostrzone stosunki z Indiami w poważnym stopniu wpłynęły na to, że po uzyskaniu niepodległości Pakistan prowadził politykę prozachodnią. Jak wiadomo, Indie w tym czasie odgrywały rolę lidera państw niezaangażowanych, której z kolei przeciwdziały Stany Zjednoczone. W tym okresie Pakistan przystąpił do parków militarnych pod egidą USA (SEATO 1954, CENTO 1955). W 1959 r. zawarł z USA układ wojskowy i gospodarczy oraz tzw. umowę komunikacyjną, przyznającą Stanom Zjednoczonym prawo do korzystania z bazy wojskowej w Pershaver. Stamtąd startował w misji szpiegowskiej przeciwko ZSRR samolot U-2 Powersa (AAN, KC PZPR, sygn. 237/XXII-974, s. 88–91).

Tabela 1. Obroty handlowe Pakistanu z Indiami w latach 1961–1966 (w mln \$)

Lata	1961/62	1962/63	1963/64	1964/65	1965/66
Pakistański import	2,8	3,0	2,2	3,1	1,6
Eksport	4,2	5,0	3,0	5,0	1,7

Źródło: AAN, MSZ, sygn. 49/25, s. 77–78.

Z początkiem lat sześćdziesiątych Pakistan zaczął stopniowo odchodzić od polityki ścisłej współpracy z USA i krajami zachodnimi. Główny wpływ na te posunięcia wywarła propaganda komunistów coraz częściej mieszających się w politykę wewnętrzną i zagraniczną Pakistanu, a także decyzja Stanów Zjednoczonych dotycząca udzielenia Indiom pomocy wojskowej, zwłaszcza w czasie nasilających się incydentów granicznych indyjsko-chińskich w latach 1963–1964. Amerykańska pomoc dla Indii została uznana za bezpośrednie zagrożenie bezpieczeństwa Pakistanu. W tym okresie Pakistan nawiązał współpracę z krajami socjalistycznymi, szczególnie ożywioną z Chinami (Głogowski, 2011, s. 34–36). Przywódcy mocno akcentowali potrzebę utrzymania bilateralnej współpracy ze wszystkimi kra-

jami, a kontakty Pakistanu z Chinami pozostawały jednak w dalszym ciągu ożywione. W 1968 r. z wizytami oficjalnymi przebywali w Chinach szef sztabu armii pakistańskiej Yahya Khan, minister spraw zagranicznych Arshad Husain, doradca prezydenta, sekretarz stanu MSZ i inni. Przy czym Chiny dostarczały Pakistanowi pomocy wojskowej, m.in. budowały w Pakistanie Wschodnim fabrykę broni. Chiny miały wśród socjalistycznych partnerów handlowych Pakistanu największe obroty do końca lat sześćdziesiątych (BTMSZ, 1969, s. 2).

Biorąc pod uwagę powyższe, Pakistan na arenie międzynarodowej wypowiadał się w tym czasie za przyjęciem Chin do ONZ. Na konferencji Brytyjskiej Wspólnoty Narodów w styczniu 1969 r. minister spraw zagranicznych Pakistanu Arshad Husain oświadczył, że istnieje konieczność podjęcia wysiłków, aby Chiny uzyskały należne im miejsce w społeczności międzynarodowej. Miało to służyć zarówno interesom krajów azjatyckich, jak również szeroko pojętym interesom światowego pokoju (Kuszevska, 2013, s. 102–104). Przy czym ten „światowy pokój” był na ogół fasadą, za którą komuniści i socjaliści mieli ukryte swoje własne cele. Mimo to Pakistan prowadził dosyć ożywione kontakty gospodarcze z krajami zachodnimi, choć wkrótce miały one ulec osłabieniu zważywszy na fakt rosnących wpływów na tym terenie lewicy i socjalistów. Decydujące kierunki powiązań Pakistanu ze światem ilustrują poniższe dane dotyczące stosunków gospodarczych. Główną rolę w nich odgrywały wysokorozwinięte państwa zachodnie (AAN, sygn. 237/XXII–975, s. 44–46).

Tabela 2. Obroty handlowe Pakistanu w latach 1966–1967 (w mln rupii)*

Kraje	Eksport	Import	Saldo
Państwa kapitalistyczne (w tym USA)	1.458 296	4.194 1.528	-2.736 -1.232
Państwa socjalistyczne (w tym Chiny)	529 159	506 222	+23 -63
Państwa „trzeciego świata”	1.015	487	+528
Ogólne obroty handlowe	3.002	5.187	-2.185

Źródło: BTMSZ, 1969, nr 6, s. 2.

* 1 \$ = 5 rupii.

Obroty handlowe Pakistanu w latach 1967–1968 osiągnęły po stronie eksportu 3,1 mln rupii, a importu – 4,6 mln. W 1966 r. wśród kapitalistycznych partnerów handlowych Pakistanu według wielkości obrotów znalazły się: Stany Zjednoczone, Wielka Brytania, RFN, Japonia, Włochy i Australia. W drodze bilate-

ralnej lub za pośrednictwem konsorcjum i międzynarodowych agencji dostarczały one około 80% kredytów rozwojowych (AAN, MSZ, sygn. 49/25, s. 79–80).

W procesie zbliżenia do krajów socjalistycznych zmienną rolę odegrał Taszkient i mediacje ZSRR po indyjsko-pakistańskim konflikcie zbrojnym w 1965 r. Pakistan, podobnie jak Indie, przyjął generalną zasadę Taszkientu zakładającą rozwiązywanie istniejących sporów wyłącznie w drodze pokojowych konsultacji, co teoretycznie sprzyjało powstaniu korzystnej sytuacji w tym rejonie (Behrendt, Pyffel, 2014, s. XXVI–XXVII). Podczas gdy na fali narastającego konfliktu z Indiami Pakistan oparł się koniunkturalnie o Chiny, to widoczne wówczas tendencje do zbliżenia z krajami socjalistycznymi wydawały się być trwałe. Istotną rolę w procesie zbliżania odgrywały stosunki gospodarcze Pakistanu z ZSRR i innymi krajami bloku wschodniego. W takiej sytuacji kraje socjalistyczne zajmowały w imporcie 9,74%, a w eksporcie 17,6%. Ogólna wartość obrotów handlowych w barterowych umowach Pakistanu z krajami bloku wschodniego od maja 1967 r. do lipca 1968 kształtowała się następująco: ZSRR – 90 mln rupii, Polska – 76 mln, Rumunia – 45 mln, Jugosławia – 40 mln, Czechosłowacja – 35 mln, Węgry – 30 mln, Bułgaria – 25 mln. Zatem ogółem opiewały one na sumę 341 mln rupii (BTMSZ, 1969, s. 4).

Pakistan dążył w tym czasie do stworzenia w stosunkach z ZSRR faktów, które miałyby równocześnie istotną wymowę polityczną. Jeszcze korzystniejsza atmosfera wokół relacji z państwami bloku wschodniego była możliwa dzięki zgodzie ZSRR na dostawy uzbrojenia dla Pakistanu. Na ten temat debatowano z szefem sztabu Yahya Khanem w Moskwie w lipcu 1968 r. W ich wyniku Pakistan miał otrzymać: 100 „Migów-19”, 60–70 „Migów-21”, 30–40 „Iłow-18”, części do uprzednio dostarczanych przez Chiny 60 „Migów-19” i „Iłow-18”. Zaplanowano także dostawy czołgów oraz broni artyleryjskiej (AAN, sygn. 237/XXII–977, s. 5–8).

W miarę rozszerzenia się współpracy z ZSRR i krajami socjalistycznymi rozluźniły się więzi Pakistanu ze Stanami Zjednoczonymi. Wyrazem tego były ówczesne oświadczenia, że pakty SEATO i CENTO są rzekomo „politycznie bezużyteczne”. Ponadto rząd Pakistanu odmówił USA zgody na odnowienie umowy w sprawie dzierżawy bazy w Peshawar, której ważność wygasła w lipcu 1969 r. Miały miejsce również trudności we współpracy ekonomicznej, zwłaszcza w dziedzinie uzyskiwania nowych kredytów oraz pomocy finansowej dla Pakistanu. Na osobną uwagę zasługiwały wysiłki Pakistanu w celu rozwinięcia regionalnej współpracy w zakresie planowania gospodarczego, handlu, transportu, turystyki i wymiany kulturalnej w ramach Organizacji Regionalnej na Rzecz Rozwoju, do której należały Pakistan, Iran i Turcja. Odbyły się konferencje na szczeblu ministerialnym, a pod koniec grudnia 1968 r. szefów rządu w Karaczi. Podjęto tam de-

czyje dotyczące budowy kilku zakładów przemysłowych w oparciu o środki finansowe trzech krajów członkowskich. Produkcja tych zakładów przeznaczona była na zaspokojenie potrzeb Pakistanu, Iranu i Turcji (BTMSZ, 1969, s. 5).

Jednocześnie, w niektórych problemach międzynarodowych ZSRR usiłował wpływać na Pakistan, aby ten zajmował podobne stanowisko jak pozostałe kraje socjalistyczne. Zatem pozytywnie oceniono stosunek władz Pakistanu w sprawie Wietnamu. Uważały one, że konflikt mógł zostać rozwiązany jedynie na płaszczyźnie politycznej, przy jednoczesnym poszanowaniu prawa narodu wietnamskiego do samostanowienia i respektowania układów genewskich z 1954 r. Pakistan, jako jedyny poza Francją uczestnik układu SEATO, nie popierał ani akcji wojskowej, ani uzasadnienia politycznego zaangażowania się Stanów Zjednoczonych w wojnę wietnamską. Warunkiem rozpoczęcia rozmów było zaprzestanie przez USA bombardowań w Wietnamie. Usiłowano nawet uzależnić pokój w Azji Środkowo-Wschodniej jedynie od wycofania się ze swej misji USA (AAN, sygn. 237/XXII-979, s. 235–236).

W sprawie Bliskiego Wschodu Pakistan zajmował stanowisko konserwatywne popierające kraje arabskie. Już na Nadzwyczajnej Sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ latem 1967 r. w sprawie kryzysu bliskowschodniego Pakistan wniósł projekt rezolucji wzywającej do unieważnienia aneksji jordańskiej Jerozolimy. Rezolucję ową uchwalono olbrzymią większością głosów. W sierpniu 1967 r. ówczesny minister spraw zagranicznych Pakistanu Pirzada (poprzednik Arshad Husaina) odbył 20-dniową podróż do krajów arabskich w celu omówienia sprawy likwidacji skutków agresji izraelskiej (A.H. Syed, 1974, s. 188–200). W Radzie Bezpieczeństwa Pakistan jako niestały członek aktywnie bronił interesów państw arabskich. Na konferencji Brytyjskiej Wspólnoty Narodów w Londynie Arshad Husain wzywał wielkie mocarstwa do wspólnych działań w celu rozwiązania kryzysu, bez którego Izrael nie podporządkuje się decyzjom Rady Bezpieczeństwa (AAN, sygn. 237/XXII-979, s. 222–225).

W sprawie niemieckiej Pakistan podkreślał „tradycyjną już przyjaźń z RFN”, co z kolei wpływało z faktu znaczenia otrzymywanej zachodnioniemieckiej pomocy ekonomicznej, szczególnie na przestrzeni lat sześćdziesiątych XX w. Inicjatywę w rozwijaniu kontaktów politycznych wykazywała przede wszystkim RFN. Jednakże w problemie niemieckim widać także było powolną ewolucję. Pakistan zgodził się na wymianę handlową z NRD za pośrednictwem Izb Handlowych. Przy okazji rozmów na ten temat w MSZ Pakistanu wiceminister Jusuf odnosił się ze zrozumieniem dla pozycji ZSRR i krajów socjalistycznych. Jednak w kwestii granic stanowisko Pakistanu nie wychodziło poza stwierdzenie „zainteresowania dla pokojowego rozwiązania problemów granicznych, tak w Europie jak i na włą-

snym podkontynencie (Indie)”. Pakistan głosował w ONZ za uchwałą o nieprzewidywaniu zbrodni wojennych (ibidem).

Wydarzenia w Czechosłowacji 1968 r. związane z wkroczeniem wojsk Układu Warszawskiego były szeroko relacjonowane w prasie pakistańskiej. Zdania co prawda były podzielone, ale zbliżenie się Pakistanu do ZSRR i krajów socjalistycznych wymusiło niejako na jego władzach stanowisko „rozumiałe”, choć do końca nie popierające tej interwencji (BTMSZ, 1969, s. 6).

Pakistan prowadził ożywioną działalność na forum ONZ w sprawie zwołania konferencji państw nienuklearnych. Stanowisko sprowadzało się do tego, że:

- pięć mocarstw nuklearnych musiało zadeklarować, indywidualnie albo kolektywnie, że nigdy nie użyją broni nuklearnej przeciwko państwom nie posiadającym tej broni;
- mocarstwa nuklearne powinny zapewnić państwa nienuklearne, że w przypadku agresji przyjdą im z natychmiastową pomocą;
- w przypadku agresji każdemu państwu nie posiadającemu broni nuklearnej przysługuje zgodnie z art. 51 Karty Narodów Zjednoczonych prawo do starania się o pomoc (ibidem).

Pakistan zainicjował ponadto powołanie specjalnego komitetu, który nadzorowałby problematykę rozbrojenową. Jednak aktywność Pakistanu w tej sprawie na 23 sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ nie przyniosła zamierzonych skutków, ale była powodem wielu kontrowersji. Szczególnie niekorzystne były propozycje zmierzające do zinstytucjonalizowania konferencji państw nienuklearnych (McMahon, 1994, s. 324–330).

W sprawie układu o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej Pakistan nosił się z zamiarem podpisania go, o ile inne kraje tego regionu wyrażą też swoją gotowość. Chodziło tutaj przede wszystkim o próbę wywarcia presji na Indie, które nie chciały podpisać układu. Prezydent Abu Khan pozytywnie ustosunkował się do osobistego zaproszenia Broza Tito na konferencję państw niezaangażowanych. Jednakże po zebraniu opinii (na ogół chłodnych), wśród krajów Azji i Afryki – ze względu na sytuację w świecie – Pakistan zubożetniał. Jednak na uwagę zasługiwało stanowisko Pakistanu dotyczące pracy ONZ-owskiej Komisji do Spraw Korei (UNCURK), której Pakistan był członkiem. Kraj ten jednak nie uczestniczył w posiedzeniach i odmawiał podpisywania rocznych raportów. Pakistan w tym czasie znacznie ożywił kontakty z Koreańską Republiką Ludowo-Demokratyczną, zezwalając jednocześnie na otwarcie konsulatu generalnego (AAN, sygn. 237/XXII–979, s. 333–335).

Oprócz rozmaitych spraw związanych z polityką zagraniczną Pakistanu, kraj pod koniec lat sześćdziesiątych XX w. borykał się z problemami natury wewnętrznej

nej. Wydarzenia, które doprowadziły do ustąpienia Ayuba Khana i objęcia władzy w drodze bezkrwawego przewrotu w dniu 25 III 1969 r. miały następujące przyczyny:

- rząd Ayuba Khana doszedł do władzy w interesie burżuazji narodowej, której silne pozostałości ustroju feudalnego i niestabilny system rządów przedau-bowskich nie gwarantowały pewnej i „prawidłowej” drogi rozwoju. W okresie władzy Ayuba Khana nastąpiło znaczne nagromadzenie się bogactw w rękach wąskiej grupy kosztem mas pracujących miast i wsi, skąd wziął się utarty slogan, iż Pakistanem rządzi 20 rodzin potentatów finansowych;
- system rządów Ayuba Khana niestety sprzyjał rozwojowi nepotyzmu i korupcji. Początkowo opierał się w zupełności na armii, której przedstawiciele nagradzano w zależności „od wierności i zasług” posiadłościami ziemskimi i lukratywnymi posadami. W późniejszym okresie, przy próbie zbalansowania wpływów armii, wzrosła rola biurokracji w systemie zarządzania państwem, której działalność pozbawiona była w zasadzie jakiegokolwiek czynnika kontrolnego. Parlamenti (centralny i prowincjonalne), które w typowych krajach burżuazyjno-demokratycznych mają zagwarantowane tego rodzaju uprawnienia, w Pakistanie pozbawione były większej roli i znaczenia;
- wraz z tempem wzrostu industrializacji kraju, która obiektywnie rzecz biorąc w okresie 10-lecia władzy Ayuba Khana była znaczna i słuszność jej niekwestionowana, następował także wyraźny wzrost produkcji rolnej. Przy uprzemysłowieniu kraju, które przyniosło niewątpliwie korzyści dla całego Pakistanu, ale odbywało się w zasadzie w interesie warstwy poważniejszych kapitalistów i przysparzało bogactwa bogatym – zapomniano o niezbędnych potrzebach ludności i minimum egzystencji dla nisko uposażonych robotników i pracowników państwowych. Przejawiało się to w stałym wzroście kosztów utrzymania, złym zaopatrzeniu rynku w artykuły pierwszej potrzeby, zamrożeniu płac, i budziło niezadowolenie zwłaszcza w ośrodkach miejskich. Wieś, poza niektórymi rejonami Pakistanu Wschodniego, cechowała na ogół postawa indyferentna. Niezadowolenie przejawiało się w rejonach Pakistanu Wschodniego dotkliwymi klęskami żywiołowymi, które objęte były tzw. akcją pomocy. Niewielka jej część docierała bezpośrednio do poszkodowanych. Większość była rozkradana przez aparat urzędniczy pomoc tę rozdzielający i przez prorządowych kacyków wiejskich. Pewne wpływy w ośrodkach wiejskich Pakistanu Wschodniego posiadała tzw. prochińska grupa National Awami Party Bhashaniego. Ogólnie należy stwierdzić że Pakistan Wschodni w odróżnieniu od Zachodniego cechowała większa świadomość społeczno-polityczna ludności;

- rządząca partia polityczna Liga Muzułmańska nie posiadała w zasadzie ani jednego sprecyzowanego programu ideologiczno-politycznego, ani zorganizowanych w terenie struktur. Jej działalność i istnienie opierały się w dużym stopniu na korzyściach materialnych, jakie wynikały z członkostwa. Słabość, bezwład i brak spajającego szeregi programu ideowo-politycznego obnażone zostały w widoczny sposób w okresie poprzedzającym rezygnację Ayuba Khana;
- narastające niezadowolenie w Pakistanie Wschodnim wobec dominującej pozycji Pakistanu Zachodniego w dziedzinie ekonomicznej, władzach centralnych, biurokracji, wojska i nieproporcjonalnego rozdziału dochodu narodowego. Stąd wzmagające się żądania autonomii nie tylko w Pakistanie Wschodnim, ale i w byłych prowincjach Pakistanu Zachodniego (Sind, Beludżystan, rejon północny zamieszkały przez plemiona Pusztu), które czuły się zmajoryzowane przez bardziej rozwinięty Pendżab;
- rok przedwyborczy sprzyjał wzrostowi aktywizacji działalności opozycyjnych partii politycznych pozbawionych przy ówczesnym systemie władzy przez długi okres swobody działalności. Partie te operując hasłami wolności i demokracji obnażały niewątpliwie wady i słabości systemu oraz dążyły do rozhuśtania, rozpalenia nastrojów niezadowolenia. Mimo podstawowych różnic, partiom prawicowym i centrowym udało się stworzyć na platformie negacji coś w rodzaju jednolitego frontu, który – jak należało przypuszczać – w obliczu potrzeby wypracowania wspólnej platformy na przyszłość, uległ szybko rozkładowi. Działalność partii lewicujących obiektywnie zmierzała w tym samym kierunku. O ile jednak dla partii prawicowych masowy ruch służyć miał wywarceniu nacisku na rząd celem wywalczenia odpowiednich ustępstw, to dla partii lewicujących miał on służyć jednemu celowi, jakim miało być obalenie rządu;
- kierunek rozwoju polityki zagranicznej rządu Ayuba Khana budził niepokój wywiadu i administracji USA. Destrukcyjna postawa Pakistanu w SEATO, brak poparcia dla misji amerykańskiej w Wietnamie, nastroje podsycane przez ZSRR i osiągnięte dzięki propagandzie komunistycznej żądania likwidacji bazy wojskowej, wzrost nastrojów antyamerykańskich w kraju (coraz częstsze demonstracje uliczne, podpalanie ośrodków informacyjnych USA itp.), rozszerzanie stosunków z krajami socjalistycznymi – nie mogły być oceniane przez USA pozytywnie. Rząd pakistański, mimo że nigdy nie dał temu publicznego wyrazu, skłonny był uznać odpowiedzialność ośrodków wywiadowczych USA za podsycanie ruchów separatystycznych w Pakistanie Wschodnim i za import zza oceanu (niepopularnej zresztą w Pakistanie

Wschodnim w obawie przed zmajoryzowaniem Dakki przez Kalkutę) idei Wielkiego Bengal. W sumie nie było na to dowodów, ale panowała rozpowszechniona opinia, że wywiad amerykański finansował działalność partii opozycyjnych w Pakistanie w rodzaju Jamast-i-Islami. Wstąpienie w szranki walki z rządem b. marszałka lotnictwa Asghar Khana o sympatiach proamerykańskich też miało swoją wymowę (BTMSZ, 1969, nr 20, s. 17–19).

W okresie narastającej fali niezadowolenia w kraju i postępującego chaosu zaczęły się rozchodzić drogi Ayuba Khana z lojalną dotychczas armią. Przywódcy wojskowi skłonni byli zachować neutralność w przypadku rozwiązania przez Ayuba ówczesnego kryzysu środkami politycznymi, jednakże odmówili zgody na użycie w tym celu jednostek wojskowych (AAN, sygn. 237/XXII–980, s. 7–8).

Sytuacja w Pakistanie pod koniec lat sześćdziesiątych XX w. ulegała stopniowemu pogorszeniu. Protesty, uaktywnienie się radykalnych formacji, akty gwałtu, rabunki, niszczenia dóbr materialnych, modry (np. Pakistan Wschodni) groziły krajowi kompletnym chaosem i dezintegracją. W samym Karaczi straty gospodarcze w okresie strajków oszacowano na około 1 mld rupii (BTMSZ, 1969, s. 20).

Żywotne interesy burżuazji, która dodatkowo niezadowolona była z haseł nacjonalizacji i propagandy socjalistycznej wysuwanej przez partie lewicowe, zostały bezpośrednio zagrożone. W dodatku odsunięcie Ayuba Khana wiązało się z przejściem władzy przez resorty siłowe na czele z wojskiem. Zatem w stosunkowo niedługim czasie miało miejsce zupełne przesunięcie w układzie sił wewnętrznych, dotychczasowych związkach i aliansach. Mimo że od pewnego czasu mówiło się o dojściu do władzy armii, to należy przyznać, iż ustąpienie Ayuba i przejście władzy w Pakistanie przez Yahya Khana pod koniec marca 1969 r. było dla pakistańskich kół politycznych pewnym zaskoczeniem. Objęcie przez niego władzy i wprowadzenie prawa stanu wojennego radykalnie zmieniło sytuację społeczno-gospodarczą kraju. Zakaz działalności politycznej, organizowania wieców i zebrań społeczeństwo przyjęło z oburzeniem. Jedynie propaganda komunistyczna nachalnie usiłowała wmawiać, że posunięcie to przywróciło w kraju spokój i harmonię. Do Wschodniego Pakistanu, gdzie spodziewano się protestów i starć, skierowano wojsko, które metodami siłowymi uniemożliwiło podjęcie rewolty. Przy tych działaniach starano się kształtować pozytywny wizerunek wojska, które rzekomo podjęło zdecydowaną walkę z korupcją i nieprawidłowościami w administracji państwowej. Nowy prezydent, co oczywiste, nie zatrzymał w swym otoczeniu nikogo z członków rządu Ayuba. Początkowo miał on zamiar skorzystać z usług byłych ministrów w charakterze doradców, jednakże ostatecznie postanowiono, iż wszyscy byli ministrowie, łącznie z Arshad Husainem, mają udać się na emeryturę. W chwili przejścia władzy resorty administracji pakistańskiej kiero-

wane były przez dotychczasowych stałych zastępców należących do tzw. *civil servants*. Powołana została wówczas trzyosobowa Rada Administracyjna stanu wyjątkowego składająca się z dowódcy marynarki – S.M. Ashana, marszałka lotnictwa Nura Khana i zastępcy dowódcy armii gen. Abdula Hamida Khana. Wkrótce mianowano administratorów z pełnomocnictwami gubernatorów: w Pakistanie Zachodnim gen. Mohammada Attqura Rahmana, a we Wschodnim en. Muzaffaruddina (ibidem, s. 21).

W przeciwieństwie do przewrotu dokonanego w 1958 r. przez Ayuba Khana, który jak zapowiedziano, miał na celu zmianę zdegenerowanego systemu parlamentarnego, po dojściu do władzy armii zapewniano w MSZ i kołach politycznych rzekomą kontynuację rządów Ayuba. Propagandowo starano się nagłaśniać, że „rozwiązanie rządów, parlamentów i zawieszenie konstytucji, stawia nowe władze przed problemami rozwiązania tych spraw, które jak wykazał ostatni okres władzy Ayuba Khana, są bardzo istotne z uwagi na konieczność zaspokajania ambicji ludności Pakistanu Wschodniego, jak również elementarnych praw konstytucyjnych obywateli” (ibidem).

Mimo że część Pakistańczyków wierzyła, iż nowe władze będą kontynuować politykę poprzednika Ayuba Khana, Amerykanie nie wykazywali zadowolenia z objęcia władzy przez gen. Yahya. Nowy rząd potwierdził oficjalnie, że demontaż amerykańskiej bazy wojskowej miał być zakończony do połowy lipca 1969 r. Obie strony potwierdziły, że w zasadzie wzajemne stosunki nie uległy zmianie. Jeden z radców w Pakistanie – minister Ambasady USA Rogers stwierdził, że nie należy oczekiwać specjalnych życzeń prezydenta Richarda Nixona dla prezydenta Yahya i że „we shall leave things as they are” (‘należy zostawić rzeczy takimi jakie są’). Ostrożna postawa Amerykanów podyktowana była tym, że niewątpliwie liczyli oni na swoje wpływy, jakie posiadali w pewnych grupach społecznych, partiach politycznych i w wojsku. Mowa tutaj o nowo powstałej Partii Sprawiedliwości z Asghar Khanem, Awami League i szejkiem A. Rahmanem oraz marszałkiem lotnictwa Nur Khanem (AAN, sygn. 237/XXII–980, s. 120–121).

Komuniści radzieccy, w przeciwieństwie do Amerykanów, wykazywali optymizm z obrotu spraw po ich myśli. Z gen. Yahya mieli rozwinięte kontakty osobiste i uzyskali gwarancję o kontynuacji przyjaznych stosunków. Rozwój kontaktów ZSRR z Pakistanem przewidywał ponadto kontynuowanie dostaw radzieckiego sprzętu wojskowego w ramach porozumienia z gen. Yahya Khanem w czasie jego wizyty w ZSRR w 1968 r. (ibidem).

Brak było wyraźnych reakcji Chin na wydarzenia w Pakistanie. Przedstawiciele Ambasady Chin w rozmowie z Rumunami stwierdzili, że przyczyną tego był trwający wówczas IX Kongres Partii. Niewątpliwie Chiny przykładały duże

znaczenie do kontynuowania przyjaznych stosunków z Pakistanem. Istotnym elementem było utrzymywanie swoich wpływów w Pakistanie Wschodnim z perspektywą oddziaływania na sytuację w zapalnych przygranicznych rejonach Indii, z uwagi na istnienie poważnych bengalskich elementów nacjonalistycznych, a także ścieranie się burżuazyjnych grup nacjonalistycznych z prochińskimi. Panowała powszechna opinia, że przejście władzy przez gen. Yahya i wprowadzenie stanu prawa wojennego było jedynie słusznym posunięciem, które oprócz ogólnego uspokojenia w kraju rzekomo uratowało od ruiny gospodarkę. Była to opinia wyrażana przez niektórych rozmówców pakistańskich z różnych sfer życia politycznego i gospodarczego (BTMSZ, 1969, s. 23).

Trzeba dodać, że komunistom udało się wpłynąć na styl funkcjonowania państwowości pakistańskiej oraz opanować czołowe obszary polityki i gospodarki tego kraju. Był to element włączenia tego kraju do współpracy z państwami socjalistycznymi podyktowany interesem ZSRR. Zmiany te zasadniczo nie wpłynęły na zażegnanie podstawowych problemów Pakistanu. Już pod koniec 1971 r. wybuchł trzeci z rzędu konflikt pakistańsko-indyjski o Kaszmir. Miał on miejsce w czasie wojny o niepodległość Bangladeszu. Zakończył się on triumfem armii indyjskiej, która w szybkim czasie rozbiła wojska pakistańskie w Pakistanie Wschodnim (Pacula, s. 241–242).

Bibliografia:

- Archiwum Akt Nowych, KC PZPR, sygnatury: 237/XXII-974, 237/XXII-975, 237/XXII-977, 237/XXII-979, 237/XXII-980; MSZ, sygn. 49/25.
- Behrendt, P., Pyffel, R. (2014). Rosja szuka sojuszników w Azji. *Najwyższy Czas!*, nr 50.
- Biuletyn Tygodniowy MSZ, 1969, nr 20.
- Biuletyn Tygodniowy MSZ, 1969, nr 6.
- Głogowski, A. (2011). *Pakistan – historia i współczesność*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Kuszevska, A. (2013). *Indie i Pakistan w stosunkach międzynarodowych. Konflikty, strategię, bezpieczeństwo*. Warszawa: Delfin.
- McMahon, R.J. (1994). *The Cold War on the periphery – the United States, India and Pakistan*. New York: Columbia Univ. Press.
- Pacula, P. (2014). Indyjsko-pakistański konflikt o Kaszmir jako zagrożenie dla bezpieczeństwa w Azji. Historia i perspektywy. *Bezpieczeństwo Narodowe*, nr II.
- Syed, A.H., (1974). *China and Pakistan – diplomacy of an entente cordiale*. London: Oxford Univ. Press.